

Hrvatska naselja u okolici Budimpešte i Kalače krajem 19. stoljeća

*dr. sc. Robert Skenderović**

Sažetak

Povijesne, filološke i etnografske studije Hrvata u Mađarskoj nailaze na problem u interpretaciji subetničkog podrijetla Hrvata u okolici Budimpešte i Kalače. U današnjoj mađarskoj znanstvenoj literaturi oni se uglavnom imenuju Racima, a neki autori ih uopće i ne povezuju s Hrvatima, nego ih tretiraju kao zasebne male zajednice nepoznatog etničkog podrijetla. Hrvati Hamzabega, Erčina, Tukulja, Dušnoka i Baćina najizoliranije su zajednice podunavskih Hrvata. Zbog toga je i njihov etnički i subetnički identitet bio najviše izložen nametanju odozgo, od strane vladajućih struktura. U ovome radu nastoji se na temelju pisanja u subotičkom listu Nevenu i druge literature zaključiti što su sami podunavski Hrvati pisali o stanovnicima tih naselja krajem 19. stoljeća.

Ključne riječi: podunavski Hrvati, racki Hrvati, etnogeneza, subetnički identitet

Uvod

Kontinuiranost naseljenosti Hrvata u okolici Budimpešte i Kalače može se pratiti od vremena osmanlijske vladavine. Tukulja (mađ. Tököl) na otoku Csepelu, Hamzabeg (Andzabeg, mađ. Érd) i Erčin (mađ. Ercsi) kod Budima te Dušnok (mađ. Dusnok) i Baćino (Baćin, mađ. Bátya) kod Kalače najvažnija su naselja podunavskih Hrvata u tome području. Autori Hrvate u navedenim naseljima najčešće nazivaju Racima tj. „Racima Hrvatima“ (Stanković 1980). To je posljedica zatečenog stanja s kraja devetnaestoga stoljeća, jer racko ime Hrvati nisu donijeli u ugarsko Podunavlje. Drugim riječima, racko je ime bilo ime nametano od strane mađarskih vlasti kao zajednička imenska oznaka za sve južne Slavene u Ugarskoj. Danas i sami Hrvati Tukulje, Hamzabega i Erčina prihvaćaju racko subetničko ime jer ih vladajuće strukture tako u raznim dokumentima nazivaju više od tri stoljeća. U ovom će se radu nastojati utvrditi kakav je bio odnos Hrvata u navedenim mjestima prema

* viši znanstveni suradnik, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, Slavonski Brod

rackom imenu, kao i prema ostalim etnonimima kojima su nazivani podunavski Hrvati (ilirskom, šokačkom i bunjevačkom) krajem devetnaestog stoljeća, u vrijeme oblikovanja njihova modernog nacionalnog identiteta.

Tukulja je najstarije među pet spomenutih naselja. Ono je jedno vrijeme bilo i sjedište hrvatske katoličke zajednice na širem području Budima i Pešte. Gledajući kontinuitet naseljenosti, Hrvati su u Budimu i Pešti vjerojatno živjeli i prije osmanlijskog osvajanja 1541. godine. Međutim, osmanlijsko osvajanje bilo je prijelomnica. Ubrzo nakon uspostave osmanlijske vlasti na širem budimpeštanskom području pojavljuju se kolonije Hrvata, uglavnom Dubrovčana koji su u Budim i Peštu dolazili radi trgovine. Iz povijesnih izvora je poznato da su hrvatski vjernici u Budimu imali svojeg svećenika već 1553. godine. Radilo se o svećeniku Ambroziju Lukariću iz Dubrovnika koji je pastoralno skrbio za malu zajednicu dubrovačkih trgovaca koji su tada bili prisutni u Budimu. Dubrovačka je trgovačka kolonija opstajala i u kasnijim desetljećima, ali su Osmanlije 1595./96. godine oduzele katolicima crkvu sv. Marije Magdalene u Budimu (Skenderović 2017, 75). Čini se da je tada hrvatska (dubrovačka) katolička zajednica izgubila i svojeg duhovnog pastira. Godine 1623. u Budim stiže dubrovački svećenik Paolo Torelli i utvrđuje da među tamošnjim katolicima dugo godina nije bilo svećenika. S vremenom se središte života hrvatske katoličke zajednice pomaknulo na periferiju, u mjesto Tukulju na otoku Csepelu. Tukulja je u drugoj polovici 17. stoljeća bila središte katoličke župe koju su vodili franjevci Bosne Srebrene (Mandić 2001, 471). Prema Emeriku Paviću franjevci su iz te župe u osmanlijsko doba vršili pastoralnu skrb za Hrvate u široj okolici Budima i Pešte, čak i u udaljenom Stolnom Biogradu (Székesfehérvár) i u Fedvaru (Dunaföldvár) (Pavić 1766, 79 i 367).

Za područje Kalače podatci o prvim počecima hrvatske naseljenosti mnogo su oskudniji. Osmanlijsko osvajanje i u kalačkom je kraju također predstavljalo povijesnu prijelomnicu koja je bila praćena i demografskim slomom toga prostora. Prisutnost Hrvata u Kalači može se pratiti od 17. stoljeća. Za Kalaču se pouzdano zna da je u njoj 1636. rođen Mijo Radnić, u obitelji bosanskih doseljenika, pa je moguće da je već tada u mjestu postojala bosanska katolička trgovačka zajednica (Skenderović 2017, 68).

Što se tiče okolice Kalače, za Dušnok se zna da je bio naseljen Hrvatima također već u osmanlijsko doba. Prema Živku Mandiću, Dušnok je naselje nastalo naseljavanjem Šokaca iz Slavonije, točnije iz Starih Jankovaca (Mandić 2011, 79-80). U tu pretpostavku uklapa se i teza Petra Pekića da se hrvatsko (šokačko) naseljavanje Dušnoka moglo dogoditi oko 1660-ih godina, jer je još 1639. godine to mjesto zapisano u porezne knjige kao nenaseljena pustara (Pekić 1930, 102). Za Baćino se također smatra da je u isto vrijeme također naseljeno šokačkim Hrvatima iz okolice Vinkovaca (Leksikon podunavskih Hrvata, II, 38).

Hamzabeg i Erčin su naseljeni Hrvatima neposredno nakon oslobođanja od osmanlijske vlasti. Tijekom Velikog bečkog rata (1683. – 1699.) brojne su katoličke izbjeglice s prostora Dalmacije, Hercegovine i Bosne potražile novi život u ugarskom Podunavlju. Taj veliki val doseljenika znatno je oživio dotadašnje male hrvatske za-

jednice uz Dunav, a Hrvati su se 1690-ih naselili i u mnoga nova mjesta. Živko Mandić je utvrdio četrdesetak naselja u okolici Budima i Pešte u kojima su početkom 18. stoljeća živjeli Hrvati (Mandić 2001, 473). Tukulja je među pripadnicima hrvatske zajednice i nakon oslobođenja od Osmanlija slovila kao jedno od najvažnijih naselja. Uz Tukulju svojim su se značajem i jakošću ubrzo istaknule i hrvatske zajednice u Hamzabegu i Erčinu. U ta tri naselja hrvatske su zajednice opstale sve do današnjih dana.

Hamzabeg je prije Velikog bečkog rata bio naseljen Srbima koji su se u vrijeme toga rata povukli zajedno s Osmanlijama. U napušteno naselje naselili su se Hrvati, ali su se tijekom 1690-ih godina Srbi počeli vraćati. Izbio je sukob oko imovine i obradivih površina te se postavilo pitanje tko ima više prava na imanja – Srbi koji su obrađivali ta imanja u osmanlijsko doba ili Hrvati koji su preuzeli napuštena imanja i obrađivali ih već gotovo deset godina (Gavrilović 1987, 180). U obranu Hrvata stao je tada tamošnji katolički župnik, stanoviti fra Augustin (*fra Augustinus parochus in Erd franciscanus*), koji je prema svemu sudeći pripadao budimskoj franjevačkoj zajednici provincije Bosne Srebrene (Gavrilović 1987, 173-174).

Povijesni izvori pokazuju da se Hrvate u Budimu-Pešti i okolici nazivalo raznim subetničkim i regionalnim imenima. Mandić utvrđuje da su ih Srbi najčešće nazivali Šokcima, a Mađari i Nijemci Racima (Mandić 2001, 479). U izvorima s kraja 17. i tijekom 18. stoljeća Hrvati se u navedenim mjestima doista pojavljuju pod raznim subetničkim i regionalnim imenima.

Godine 1693. Budimska komorska administracija naziva hrvatske stanovnike Hamzabega Racima katoličke vjere, a tako se i najčešće pojavljuju u izvorima (Gavrilović 1987, 180). Godine 1695. i sami Hrvati u Hamzabegu pišu za sebe „mi Raci katolici“ (*Nos Rasciani Catholici*) (Gavrilović 1987, 250). Ali već 1696. nazivaju se u jednome dokumentu koji su sami sastavili „rimokatolicima slavo-ilirske nacije“ (*Romano Catholici nationis Slauo Ilirico*) (Gavrilović 1987, 278).

Hrvati Budima-Pešte i okolnih mjesta pojavljivali su se i pod drugim regionalnim i subetničkim imenima. Važno je naglasiti da se Hrvate u Budimu-Pešti i okolici često nazivalo i hrvatskim etničkim imenom (Mandić 2001, 479). No, češća je bila uporaba ilirskog, rackog i dalmatinskog imena. Česta uporaba dalmatinskog imena bila je odraz činjenice da je velik (vjerojatno i pretežit) dio Hrvata u Budimu i okolici doista doselio iz Dalmacije ili su bili Dalmatinci-Bunjevci koji su u Budim doselili iz Bačke. Tako i mađarski povjesničar István Nagy piše za Hrvate u Pešti da su bili doseljenici iz Dalmacije (Nagy 1958, 57).

Na periferiji društvenih zbivanja

U devetnaestom stoljeću cjelokupno društvo, svi staleži, etničke i konfesionalne grupe bili su zahvaćeni snažnim modernizacijskim procesima koji su srušili stari društveni poredak. Novo građansko društvo iznjedrilo je pojavu novih modernih nacionalnih identiteta. Mađarski su nacionalni prvaci poticali mađarizaciju nemađara. Ta se mađarizacija doista provodila na svim razinama. Osobito su joj bili pod-

ložni viši društveni krugovi – plemstvo i građanstvo – jer su ionako brojnim vezama (bračnim, političkim, gospodarskim) bili čvrsto povezani s mađarskom većinom. Mađarizacija je zahvatila i mnoge podunavske Hrvate, osobito u sredinama u kojima su bili izrazita manjina. Velika hrvatska zajednica u Budimu-Pešti tada se znatno smanjila. Prisutnost hrvatskih svećenika ipak je omogućila opstanak manjeg broja Hrvata u Senandriji, Budimu i okolnim mjestima – Tukulji, Hamzabegu i Erčinu. U Čongradskoj županiji mađarizacija je također zahvatila brojne Hrvate. U Segedinu hrvatska (dalmatinska) zajednica u devetnaestom stoljeću potpuno nestaje. Jedino su još snažne zajednice Hrvata ostale u Bačkoj, u većim gradovima Baji, Somboru i Subotici te u nekim okolnim naseljima u kojima su Hrvati (Bunjevci i Šokci) živjeli u većem broju.

Hrvati u budimpeštanskom kraju izgubili su tijekom 19. stoljeća na snazi u brojčanom i društvenom pogledu, te su kao zajednica u to vrijeme dospjeli na periferiju političkih, gospodarskih i društvenih zbivanja. Nedostatak kritične mase članova zajednice, te gospodarska i društvena slabost doveli su do toga da je hrvatska zajednica u to doba bila na marginama svih zbivanja.

Slična je situacija bila i u kalačkom kraju. Hrvati Kalače, Dušnoka i Bačina također su bili malobrojni, uz to i gospodarski i društveno slabi te su i oni u svojem kraju bili na marginama svih političkih, društvenih i gospodarskih zbivanja. Potvrda za takvu tvrdnju može se naći u činjenici da nisu tada bili u stanju osnovati svoje udruge i da nisu bili u stanju afirmirati svoj položaj u odnosu na druge etno-konfesionalne zajednice.

Preporoditeljski pokret Ivana Antunovića koji započinje 1869. godine pokazao je da je su tada najveću i najsnažniju zajednicu podunavskih Hrvata činili bački Bunjevci u trokutu Baja-Sombor-Subotica. Bunjevački su Hrvati u Bačkoj podržali Antunovićev pokret, što je dovelo do osnivanja prvih društava i pokretanja prvih novina. Godine 1870. Antunović pokreće *Bunjevačko-šokačke novine*, godine 1878. osniva se u Subotici Pučka kasina, a već 1884. Bunjevci u Subotici preuzimaju gradsku vlast. Za proučavanje povijesti identiteta podunavskih Hrvata velik problem predstavlja nedostatak povijesnih izvora. Stoga članci u novinama podunavskih Hrvata koje su izlazile tijekom razdoblja 1870. – 1914. daju najbolji uvid u prilike u kojima su živjeli i problem s kojima su se susretali. Štoviše, periodika podunavskih Hrvata pokazuje se kao vrlo važan izvor za proučavanje života malih zajednica na periferiji svih društvenih zbivanja, kao što su bile hrvatske zajednice u Tukulji, Hamzabegu, Erčinu, Dušnoku i Bačinu.

Članci i vijesti o Dušnoku, Bačinu i Kalači u Nevenu

Godine 1884. učitelj Mijo Mandić pokreće u Baji mjesečni list *Neven* kao glasilo Bunjevaca i Šokaca. Taj je list ubrzo postao glavnim periodičkim glasilom podunavskih Hrvata, a s određenim prekidima izlazio je sve do Drugoga svjetskog rata, pa je i najdugovječnije glasilo podunavskih Hrvata. *Neven* je imao izrazito važnu kohezijsku ulogu za podunavske Hrvate. Bile su to novine koje su pisale o svim

našim zajednicama između Dunava i Tise. Osim toga, te su novine omogućile afirmaciju brojnih ljudi koji su se istaknuli u političkom, kulturnom, društvenom i gospodarskom životu podunavskih Hrvata toga doba. *Neven* je dragocjen izvor i za istraživanje tadašnjeg stanja hrvatskih zajednica u Tukulji, Hamzabegu, Erčinu, Dušnoku i Baćinu.

Već iz prvog broja *Nevena* vidljivo je da je prvo uredništvo toga lista na čelu s Mijom Mandićem imalo kontakt s Dušnokom. Doduše, to se može zaključiti samo na temelju kratke poruke uredništva upućene nekome s inicijalima G.J.K. u Dušnoku: „Na vaše rodoljublje mlogo računamo“ (*Neven*, 15. I. 1884., 16).

U kasnijim brojevima *Nevena* pisano je učestalo o nekoliko tema vezanih uz Dušnok. Jedna od važnih tema bila je škola i nastava na hrvatskom jeziku. U broju iz ožujka 1884. objavljen je dopis iz Dušnoka u kojem neimenovani autor u kratkoj bilješci piše da se u tamošnjoj školi učilo „i našim jezikom“. Autor toga dopisa potpisao se samo kao „učitelj“, pa se može pretpostaviti da se radilo o hrvatskom učitelju u dušnočkoj pučkoj školi (*Neven*, 15. III. 1884., 45-46).

Već 1889. godine iz Dušnoka stiže vijest da se u tome mjestu sagradila nova škola s dva razreda, da je to već peta škola „u tome prostom šokačkom selu“, ali da se u njima više ne uči na „materinskom“ (hrvatskom) jeziku (*Neven*, 15. VIII. 1889., 123). Usprkos izbacivanju hrvatskog jezika iz škole, u Dušnoku je i dalje radio jedan hrvatski učitelj – Martin Džinić. O Džiniću je u listopadu 1889. pisao *Neven* da je nagrađen s tri dukata na kalačkoj učiteljskoj skupštini „za višto izrađenu razpravu o tilovižbi“ (*Neven*, 15. X. 1889., 159).

U istome broju *Nevena* objavljena je i poruka uredništva upućena „Krunoslavu“ (pseudonim Stipana Grgića iz Vancage kod Baje): „Gledajte pa razprodajte bar 50 komada, ta imate vi tamo poznati i iz Baćina i Dušnoka, kad prodadu satlik paprike, a vi im odmah uklepaite narodno blago“ (*Neven*, 15. X. 1889., 160). Ta je poruka vrlo zanimljiva ne samo zato što je duhovita nego i zato jer pokazuje na koji se sve način nastojalo pridobiti čitateljstvo. Uredništvo *Nevena* je očigledno računalo i na više stalnih čitatelja iz Baćina i Dušnoka.

Neven donosi i dosta vijesti o svećenicima koji su djelovali u Dušnoku. Tako u broju od 15. kolovoza 1884. *Neven* donosi vijest o premještaju svećenika. Prema *Nevenu* iz Dušnoka je tada u Nemes-Militics otišao Ilija Kujundžić, a u Dušnok je na mjesto kapelana došao „novomisnik“ Nikola Kujundžić (*Neven*, 15. VIII. 1884., 126-127).

Važne su i vijesti o političkom životu koje *Neven* također prati iz hrvatske perspektive, tj. izvještava o Hrvatima koji su u pojedinim izborima dobili povjerenje birača. Primjerice, u studenome 1889. u Dušnoku su za županijske zastupnike u Peštanskoj „varmeđi“ izabrani Gavro Latinović, kalački kanonik i Pavao Patačić, seoski nadbilježnik (*Neven*, 15. XI. 1889., 174).

Tijekom 1890-ih nastavljeno je u Dušnoku i Baćinu potiskivanje hrvatskog jezika iz javne uporabe. Doduše, još u travnju 1890. godine *Neven* je objavio da se u Baćinu tražio „jedan učitelj koji je uz mađarski višt i u bunjevačkom“ (*Neven*, 15. IV. 1890., 66). No, već 1891. *Neven* prenosi da je u Baćinu zavladao veliko nezadovolj-

stvo zbog odluke seoskog kneza da se „odsad više šokačkim jezikom ništa navišćivati neće“ (*Neven*, 15. IV. 1890, 73). Iste godine *Neven* piše o tome da je i u Dušnok u tamošnji „solgabirov“ zabranio Šokcima šokački govoriti na skupštini i da se uz bubanj zabranjuje šokački navještavati „jer već lane u komšijskom Baćinu ukinut je šokački jezik“ (*Neven*, 1. IX. 1891., 156).

Nedvojbeno je da su sve to vrijeme veliku potporu dušnočkim i baćinskim Hrvatima, tj. Šokcima predstavljali hrvatski svećenici, mahom bunjevačkog podrijetla. Usprkos općoj atmosferi mađarizacije, Kalačka nadbiskupija je i dalje u ovim mjestima poštivala etničku strukturu vjernika te je hrvatskim vjernicima slala hrvatske svećenike. Tako i u kolovozu 1891. godine saznaje se iz *Nevena* da je Grgo Jasenović, kapelan iz Dušnoka, premješten u Bajmak, a da kao novi kapelan u Dušnok dolazi novomisnik Stipan Tumbas (*Neven*, 1. VIII. 1891., 140). I sljedeće godine *Neven* izvještava o premještajima svećenika u Kalačkoj nadbiskupiji. Te je godine Stipan Tumbas, kapelan iz Dušnoka, otišao u Bajmak, a Albe Angjal novomisnik došao u Dušnok za duhovnog pomoćnika (*Neven*, 1. VIII. 1892., 135).

Isto tako, usprkos ukidanju nastave na hrvatskome jeziku, vidljivo je iz pisanja u *Nevenu* da su Dušnočani još uvijek tada uspijevali među školskim nastavnicima zaposliti i neke vlastite ljude koji su nesumnjivo pomagali šokačkoj djeci savjetima i podukom na vlastitom jeziku, makar i neformalno izvan nastave. Tako *Neven* u kolovozu 1893. godine izvještava da je u Dušnok primljena nova učiteljica – Olga Džinić, kći dušnočkog kantora (*Neven*, 1. VIII. 1893., 131).

Primjer Dušnoka pokazuje da su i u tome mjestu ipak za opstanak nacionalne svijesti tamošnjih Hrvata glavnu ulogu odigrali hrvatski katolički svećenici, školovani i rodoljubno orijentirani. U tome smislu, vrlo je važan trenutak za Dušnočane bio povratak svećenika Ilije Kujundžića, koji je 1894. u Dušnok ponovno došao, ali ovaj puta na mjesto župnika (*Neven*, 1. I. 1894., 3-4). Drugi preduvjet opstanka bila je brojnost same zajednice, a u Dušnok u je tada još uvijek živjela velika i snažna hrvatska zajednica od 3000 duša „koji su Šokci“, kako to izvještava *Neven* u kolovozu iste godine (*Neven*, 1. VIII. 1894., 126).

Navedene vijesti ne otkrivaju puno o životu Dušnočana u to doba, ali ipak donose važne podatke. Prema navedenom, vidljivo je da su sve vijesti o Dušnok u Baćinu u *Nevenu* tamošnje hrvatsko stanovništvo imenovala Šokcima. Tek jedan dopis iz 1895. godine piše o dušnočkim Hrvatima kao o Racima (*Neven*, 1. II. 1895., 23).

U srpnju 1895. godine u Dušnok u je ponovno za učiteljicu „jednoglasno“ izabrana Olga (Jelka) Džinić, „izobražena kći Martina Džinića, kantora dušnočkoga“ što pokazuje da su Šokci u mjestu ipak imali utjecaja na važne odluke i da su nastojali ojačati svoju zajednicu izborom školovanih i rodoljubivih osoba na važnim mjestima (*Neven*, 1. VIII. 1895., 135).

Osim navedenih vijesti o školskom i vjerskom životu, *Neven* krajem 19. stoljeća donosi i nekoliko važnih podataka o političkom životu u Dušnok u. Godine 1895. u cijeloj je Ugarskoj pitanje uvođenja građanskog braka izazvalo veliku raspravu. Katolički su se intelektualci tada snažno pobunili protiv uvođenja građanskog braka, a liberalne snage su ga pod svaku cijenu željele uvesti. Polemike oko toga izazvale su

okupljanje katoličkih prvaka u novu Pučku stranku (mađ. Néppárt). Među istaknutim prvacima te stranke bio je i svećenik Ilija Kujundžić. *Neven* je u lipnju 1896. godine izvijestio da je Ilija Kujundžić „župnik u Dušnoku i općinar peštanske županijske varmegje“ na organiziranju pučke stranke u Apatinu nastupio kao „srpsko-šokačko-bunjevački“ (*Neven*, 1. VI. 1896., 95). Iz toga se može zaključiti da je Ilija Kujundžić u to doba agitirao za Pučku stranku ne samo u Dušnoku nego i širom Bačke, a njegov politički angažman nesumnjivo je imao odraza na političke stavove dušnočkih Hrvata.

Važno je uočiti kako je u kalačkom kraju najsnažniji život hrvatskih zajednica bio u manjim mjestima – Dušnoku i Baćinu. Na drugoj strani, *Neven* skoro ništa ne izvještava o Kalači i o tamošnjim Hrvatima. Jedan od rijetkih tekstova o Kalači može se čitati u već spomenutom broju *Nevena* iz lipnja 1896. godine. U tome broju objavljen je članak autora L. Ratanskog „O nigdašnjim kalačkim Bunjevcima“ (*Neven*, 1. VI. 1896., 88). U tome članku autor piše kako je u Kalači nekada bilo puno Bunjevaca, ali da su asimilacijom nestali. No, autor nastavlja kako se Bunjevce ipak može još uvijek naći u susjednim mjestima Dušnoku i Baćinu. Tako su u *Nevenu* dušnočki i baćinski Hrvati spominjani i kao Bunjevci.

U kolovozu i rujnu 1897. godine u *Nevenu* je objavljen članak Mije Mandića (pod pseudonimom „Seljanin“) u dva nastavka pod naslovom „Od Bajе do Kalače“. Drugi dio nastavka u kratkim crtama piše o Dušnoku, Baćinu i Kalači. U njemu se spominje nepoznati podatak da su u osmansko doba bosanski franjevci iz Baćina pastoralno skrbili za okolne vjernike (*Neven*, 1. IX. 1897., 134).

U drugome nastavku toga članka opisuje se Dušnok: „Žitelja ima tu na broju 2.836. Sve sami našinci. U Dušnoku je župnikom čuveni i pripoznati rodoljub pop Ilija Kujundžić. Seoski bilježnik je Pavelja Patačić, a veliki meštar (učitelj orguljaš) je Martelja Džinić. Ovo je najizvrstniji bunjevačko-šokački kantor u ciloj biskupiji kalačkoj. U dušnočkoj crkvi se Gospod Bog našim jezikom slavi; ali iz škole je našu rič kalačka crkvena oblast, a iz općinske uprave svitovna oblast pismenom naredbom izgonila. Narod se jednodušno protivio ovome nekršćanskom postupanju, ali... zemlja tvrda, a nebo visoko.“ Autor dalje opisuje: „Dušnočani su ljudi marljivi i svakog poštovanja vridni. Ljudi obrađuju zemlju, siju žito, ječam, zob, kukuruz, pasulj i kudilju (lan); sade papriku; bave se i ribarstvom; a žene su jako vište prelje i tkalje. Među velike familije dušnočke spadaju: Hodovan i Jagica“ (*Neven*, 1. IX. 1897., 134). U nastavku autor opisuje i Baćino („Baćin“): „U Peštanskoj županiji ovde ima najviše našega puka, na broju 3.470 žitelja. Župnik je pop Srećko Jesenović. Maternji jezik je i u Baćinu izgonjen iz škole i iz seoske uprave. U crkvi svake četvrte nedilje je ilirska – racka pridika, a misa je samo onda racka ako je plaćena“ (*Neven*, 1. IX. 1897., 134-135).

Na kraju Mandić piše o Kalači. Za stanovništvo tvrdi „da nam pojedina imena dokazuju, a povistničari svidoče i kalački puk je bunjevačkoga, slavenskog poriekla“. Mandić zatim spominje poznatu anegdotu iz povijesti Kalačke nadbiskupije, koju je u svojoj knjizi zapisao povjesničar Stjepan Katona, da je kalački nadbiskup Gabrijel Patačić u 18. stoljeću pod prijeljnom batina zabranjivao govoriti hrvatskim jezikom

stanovnicima Kalače. Na kraju Mandić završava opis Kalače popisom tamošnjih poznatijih „bunjevačkih“ obitelji: „Poznatija bunjevačka prizimena u Kalači jesu: Romšić, Stolišić, Padić, Harliković, Mraković, Drašković, Baraković, Suković, Jagica itd.“ (*Neven*, 1. IX. 1897., 135). Dakle, Mandić se za Dušnok i Baćino nije izričito izjasnio, ali smatrao je da u Kalači žive Bunjevci.

Članci i vijesti o Tukulji, Hanzabegu i Erčinu u *Nevenu*

Godine 1891. Mijo Mandić posjetio je i Hrvate u okolici Budima i Pešte te je također pod pseudonimom „Seljanin“ o njima napisao jedan članak. U članku naslovljenom „Otvoren list pobratimu svome Gromoviću“ (Gromović je pseudonim svećenika Ilije Kujundžića) Mandić piše za Hrvate u Erčinu da svoj govor nazivaju rackim, ali i ilirski i bunjevačkim (*Neven*, 1. I. 1891., 8-10). O ostalim hrvatskim mjestima u okolici ne piše ništa detaljnije. Ta „šutnja“ i neinformiranost samog uredništva *Nevena* pokazuju da su u odnosu na Dušnok i Baćino, veze Subotičana bile daleko slabije s Tukuljom, Hanzabegom i Erčinom. Tek iz pojedinih kratkih obavijesti u *Nevenu* mogu se saznati neke fragmentarne, ali važne činjenice vezane uz život Hrvata u tim mjestima.

Godine 1891. *Neven* objavljuje da je u Tukulji preminuo župnik Ivan Bokonić (*Neven*, 1. IV. 1891, 74). Iste godine uredništvo *Nevena* uputilo je poruku stanovitu g. Miloviću u Erčinu tražeći ga da u tome mjestu sakuplja pretplatnike (*Neven*, 1. VII. 1891, 124). Već 1. veljače 1892. uredništvo *Nevena* spominje stanovitog g. Gvozdanovića u Erčinu s kojim su surađivali (*Neven*, 1. II. 1892, 36).

Izoliranost Hrvata Tukulje, Erčina i Hamzabega vidljiva je iz činjenice da oni za svoju sredinu nisu uspijevali naći ni hrvatskog svećenika. Godine 1892. *Neven* izvještava da je zbog toga tukuljski knez Alojzije Ašin s još jednim seljaninom došao u Suboticu, ali nisu nikoga uspjeli naći. O neuspjehu toga pohoda nije poznato ništa pobliže, ali uredništvo *Nevena* čitav je slučaj prokomentiralo znakovitom rečenicom „Nu ovake stvari drugim se putem rišavaju“ (*Neven*, 1. III. 1892., 48). O tome slučaju *Neven* je pisao i u rujnu iste godine u rubrici „Pisma uredništva“: „G. A. Ašinu, Tukulje. Žao nam što niste mogli takovog župnika dobiti, koji bi našim jezikom znao govoriti. Željni smo znati kako se razgovaraju oni sa g. Parohom koji ne znadu magjarski“ (*Neven*, 1. IX. 1892., 136). Tako i u ovome slučaju iz *Nevena* saznajemo samo važnu činjenicu da Tukuljci tada nisu mogli naći hrvatskog svećenika, što je nesumnjivo imalo jako loš utjecaj na etno-konfesionalno stanje Hrvata u tome mjestu.

Pitanje etno-konfesionalnog identiteta tamošnjih Hrvata ipak se može prilično dobro rekonstruirati. Mandićevo opažanje da tukuljski, erčinski i hamzabeški Hrvati svoj jezik nazivaju i ilirskim i rackim i bunjevačkim potvrđuju i neki drugi dopisi iz tih mjesta u *Nevenu*. U tome smislu, važan je i jedan dopis nepoznatog autora, potpisanog kao „Peštanac“, iz siječnja 1897. godine, koji opisuje prilike među Hrvatima u nedalekom Tabanu podno Budima. Autor u dopisu opisuje kako je posjetio rimokatoličku župnu crkvu u Tabanu i da se zanimao ima li u toj crkvi propovijedi

na hrvatskom jeziku („ilirsku pridiku“). Autor dalje nastavlja da je tamo našao jednu staricu koja je rekla da „švabi kažu ilirska pridika, al' tu nema Ilira već Bunjevaca (baš s'otom ričom je kazala).“ Ta je žena o svim stanovnicima Tabana pričala da su Bunjevci te je i navela neka poznata tabanska bunjevačka tj. hrvatska prezimena: Andreković, Vuković, Križanović, Stanković, Porubić i Stanišić (*Neven*, 1. I. 1897., 11-13).

No, kasniji članci i vijesti iz Erčina, Tukulje i Hamzabega pokazuju da su se tamošnji stanovnici sami nazivali i Ilirima i Racima i Bunjevcima. Tako, primjerice, u veljači 1897. u jednom članku autor piše „kao što naš dopisnik erčinski veli 'i mi Iliri“, ali kasnije sam autor piše da se usprkos svemu „nije prominilo lice bunjevačkog Erčina“ što pokazuje da je on Erčince smatrao Bunjevcima (*Neven*, 1. II. 1897., 25). Na drugoj strani, jedan autor potpisan kao „Bunjevac iz Érda“ javlja se 1898. u *Nevenu* iz Hamzabega (Érda) i opisuje svoje suseljene kao Bunjevce: „Nas ovdje ima 4.000 duša. Od ovog je 3 tala Bunjevaca, a jedan tal Švaba i Mađara. Mi Bunjevci smo najviše poljodilci jer hvala Bogu! imamo lipih zemalja... Kod nas su Bunjevci posednici, a ostalo su radnici. U općinskom starešinstvu sva mista Bunjevci zauzimaju. U crkvi 3 mise su naše bunjevačke, četvrta je švabska, a Magjari imaju tri mise godišnje. S našim parokom smo jako zadovoljni, koji kao Slovak poriklom, ljubi naš narod i naučio je dobro naš jezik“ (*Neven*, 1. I. 1898., 10-11).

Josip Lakatoš o problemu etničke pripadnosti stanovnika ugarskog Podunavlja

Problem nametanja identiteta odozgo mogao se uočiti u svim edicijama koje su krajem 19. stoljeća pisale o etno-konfesionalnim prilikama u ugarskom Podunavlju. Primjerice, edicija *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, u drugoj je knjizi posvećenoj Ugarskoj (Wien, 1891.) spomenula i podunavske Hrvate u nekoliko navrata, ali (naravno) samo pod subetničkim imenima. Tako se u toj ediciji Tukulja opisuje kao mjesto koje je naseljeno Racima iz Dalmacije i Srbije (*Die Gemeinde Tököl wurde von Raizen aus Dalmatien und Serbien besetzt...*) (*Die österreichisch-ungarische Monarchie* 1891, II, 180). Na drugoj strani u istoj knjizi okolice Kalače opisuje se kao kraj u koji su se doselili brojni doseljenici iz Dalmacije, koji su se mađarizirali, osim u Dušniku koje je još uvijek „dijelom dalmatinsko“ (*Die zusammengeschmolzene Bevölkerung musste sowohl in Kalocsa, wie auch in manchen Nachbargemeinden durch Besiedlung ergänzt werden. Die Ansiedler wurden meist aus Dalmatien geholt. Da sie aber hier schon magyarische Bewohner vorfanden, magyarisirten auch sie sich und unterscheiden sich dermalen weder in Sprache, noch in Tracht oder Sitter vom urwüchsigen Magyarenthum. Sie wissen nicht einmal, dass ihre Väter anderen Ursprunges waren. Nur die Gemeinde Dusnok verblieb zum Theil dalmatinisch.*) (*Die österreichisch-ungarische Monarchie* 1891, II, 186). Taj navod pokazuje da su autori navedenog djela šokačko mjesto Dušnok proglasili dalmatinskim, što se može pripisati njihovu neznanju. Svakako, takva su pisanja samo otežavala utvrđivanje subetničkih temelja pojedinih zajednica, što se odrazilo na probleme znanstvenih istraživanja sve do danas.

Sve se to odrazilo i na rezultate službenih popisa stanovništva, osobito važnog popisa iz 1910. godine, zadnjeg popisa prije raspada Austro-Ugarske Monarhije. Josip Lakatoš je zbog svega toga 1914. godine u svojoj *Narodnoj statistici* imao potrebu progovoriti o osobitom problemu nametanja identiteta podunavskim Hrvatima. Lakatoš piše da se u Mađarskoj među Hrvatima može prepoznati posebna grupa kao „Bunjevci i Šokci“ koji žive u Bačkoj i Baranji. Pri tome Lakatoš je svjestan su-betničkih razlika Bunjevaca i Šokaca, ali ih zajedno razmatra prema teritorijalnom položaju, na prostoru Bačko-bordoške i Baranjske županije.

Lakatoš o njima piše: „Treću grupu Hrvata u Ugarskoj sačinjavaju Bunjevci i Šokci. No valja amo medju njih ubrojiti i Dalmate, koje magjarska službena statistika bez ikakova sistema, a i bez razloga iskazuje sad kao Bunjevce, drugiput opet kao Šokce, a negdje opet odjelito kao – Dalmate. Za nas to može medjutim da bude svejedno, jer za nas su oni svi: Hrvati“ (Lakatoš 1914, 58).

Osim toga, Lakatoš dalje objašnjava identitetsku složenost Hrvata u Mađarskoj, očigledno smatrajući da se u velikoj mjeri radilo o politici same Mađarske. Lakatoš o tome piše: „Magjarska statistika, koja je nedostiživa u iznalaženju imena za Hrvate u Ugarskoj, uz dosad već nabrojene grupe (Hrvate, Šokce, Bunjevce i Dalmate) bilježi i Ilire, koji za sebe čine opet jednu posebnu grupu. Iliri se poglavito nalaze u bližoj i daljoj okolici glavnog grada Ugarske, Budimpešte, razdijeljeni u dvije županije: Fejer i Pest P. S. Kiskun te su iza Krašovana najslabija hrvatska grupa. Pogled na mapu pokazuje nam da su glavna obitavališta Ilira u glavnom dunavski otok Csepel, te neka dunavska mjesta s obje strane Dunava, iznad i ispod grada Budimpešte“ (Lakatoš 1914, 59).

Lakatoš nastavlja da su u županiji Feher „Iliri, odnosno Hrvati“ ograničeni na još samo dvije općine Ersci i Érd i na jedan grad Székesfehérvár (Stolni Biograd). Lakatoš opisuje i brojučano stanje u navedenim mjestima. U Erčinu od 6.197 duša sveukupnog pučanstva, bilo je god. 1900. u svemu 362 Ilira i 273 Srba, a ostali su uglavnom bili Mađari. Zatim Lakatoš piše da je u popisu 1900. (vjerojatno je to popis iz 1910., *lapsus calami*, op. R.S.) od 6.882 stanovnika bilo 557 „Ilira“, a svega 2 Srbina. Lakatoš zaključuje da očigledno jedan od popisa nije dobro proveden te smatra da je krivo napravljen onaj iz 1900. godine, možda i namjerno tako napravljen da su neke Ilire popisivači pretvorili u Srbe kako bi bilo manje Ilira, tj. Hrvata (Lakatoš 1914, 60).

Lakatoš dalje nastavlja opisivati situaciju u općini Érd (Hamzabegu). Za nju piše da je 1900. od popisanih 3.506 žitelja bilo 915 „Ilira“ (dakle točno 26% sveukupnog žiteljstva) a godine 1600. (sic!, valjda opet 1910., op. R.S.) da je od 4.107 žitelja bilo 902 ili 22,55% „Ilira“. Zanimljivo je da piše da je mimo ovog broja u tome mjestu bio „priličan broj stalno naseljenih Hrvata“, što se možda odnosi na Hrvate iz Trojednice koje su popisivači popisivali pod nacionalnim imenom (Lakatoš 1914, 50).

Zaključak

Tijekom razdoblja od 1884. do 1914. godine *Neven* je učestalo pisao o mjestima u okolici Budimpešte i u okolici Kalače. Najvažnija tamošnja naselja Tukulja, Hamzabeg, Erčin, Dušnok i Baćino spominju se u više vijesti i dopisa. Te su vijesti u *Nevenu*, mada vrlo oskudne i fragmentarne, važne za povijest navedenih naselja. O njima se inače vrlo malo zna i znanstveni radovi ih rijetko spominju čak i u kontekstu povijest podunavskih Hrvata. Jedan od problema s kojima se znanstvenici susreću vezan za ta mjesta jest problem subetničke pripadnosti tamošnjih Hrvata. Analiza vijesti i dopisa o tim mjestima u *Nevenu* u razdoblju od 1884. do 1914. godine pokazuje kao prvo da su Dušnok i Baćino bili mnogo čvršće povezani sa Suboticom od Tukulje, Hamzabega i Erčina. Također, imali su bolju društveno-gospodarsku situaciju jer su to bila mjesta s velikim hrvatskim (šokačkim) zajednicama. Dušnok i Baćino su imali bolju situaciju i zato jer su bili u okviru Kalačke nadbiskupije pa su mogli imati svoje hrvatske svećenike, koji su odigrali važnu nacionalno-preporoditeljsku ulogu čak i u uvjetima tadašnje snažne mađarizacije.

Subetnička pripadnost hrvatskih stanovnika navedenih mjesta donekle se ipak može rekonstruirati. Iako je bunjevački migracijski val zahvatio i kalački kraj, pa i samu Kalaču, iz pisanja u *Nevenu* može se zaključiti da su Dušnok i Baćino bili šokačka naselja. Subetnički identitet hrvatskih stanovnika Tukulje, Hamzabega i Erčina teže je utvrditi. Blizina Budimpešte utjecala je na ženidbene i migracijske veze s ostalim Hrvatima budimpeštanskoga kraja koji su doseljavali doista sa svih područja u kojima Hrvati žive. Evidentno je da je krajem 19. stoljeća postojala tendencija da se svi oni počnu izjašnjavati Bunjevcima, ali su mađarske upravne vlasti radije zadržale što veću identitetsku razdrobljenost podunavskih Hrvata, pa su 1910. godine Hrvate Tukulje, Hamzabega i Erčina popisali kao „Ilire“.

Izvori:

Neven 1884. (I. god.), 1889. (VI. god.), 1890 (VII. god.), 1891. (VIII. god.), 1892. (IX. god.), 1893. (X. god.), 1894. (XI. god.), 1895 (XII. god.), 1897 (XIV. god.), 1898. (XV. god.)

Literatura:

Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Band II (Ungarn), Wien, 1891.

Gavrilović Slavko, *Izvori o Srbima u Ugarskoj s kraja XVII. i početkom XVIII. veka*, knj. I, Beograd, 1987.

Katolička crkva i Hrvati izvan domovine (ur. Vladimir Stanković), Zagreb, 1980.

Lakatoš Josip, *Narodna statistika*, Zagreb, 1914.

- Leksikon podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca)*, II (B-Baž), Subotica, 2004.
- Mandić Živko, „Dušnok mi je najmilije selo“, *Hrvatski kalendar*, 2011.
- Mandić Živko, „Prilog povijesti budimskih i peštanskih Hrvata“, *Hrvati u Budimu i Pešti (zbornik radova)*, ur. Stjepan Luka, Budimpešta, 2001.
- Nagy István, A választó polgárság testülete Budán a XVIII. században, u: *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XIII, Budapest, 1958., 139-168.
- Pavich Emericus, *Ramus viridantis olivae seu paraphrastica et topographica descriptio provinciae nuper Bosnae Argentinae, jam vero S. Johannis a Capistrano nuncupatae*, Budaë, 1766.
- Pekić Petar, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb, 1930.
- Skenderović Robert, *Povijest podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) od doseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, Subotica-Zagreb, 2017.

Summary

Croatian settlements around Budapest and Kalaca in the late 19th century

Historical, philological and ethnographic studies of Croats in Hungary encounter a problem in the interpretation of the sub-ethnic origin of Croats in the surroundings of Budapest and Kalaca. In contemporary Hungarian scientific literature, they are mostly referred to as Raci, and some authors do not even link them to Croats, but treat them as separate small communities of unknown ethnic origin. The Croats of Hamzabeg, Ercin, Tukulje, Dusnok and Bacin are the most isolated communities in the Danube Croats. That is why their ethnic and sub-ethnic identity was mostly exposed to imposing from by the ruling structures above.

Pursuant to writing in magazine Neven from Subotica and other literature, this work attempts to conclude what the Danube Croats themselves wrote about the inhabitants of these settlements at the end of the 19th century.

Key words: the Danube Croats, raci Croats, ethnogenesis, sub-ethnic identity